

ȘCOALA DE LA MĂNĂSTIREA PUTNA DIN SECOLELE XV-XVI

Mircea Pahomi

Ștefan cel Mare a construit și sfințit în 1470 ansamblul mănăstiresc de la Putna, pe care l-a dorit și realizat în același timp, ca cea mai însemnată mănăstire din Moldova, mutând în acest scop biserica lui Dragoș vodă de la Volovăț la Putna, care a devenit apoi Mănăstirea Veche.

În calitatea sa de ctitor, marele domn s-a îngrijit ca, pe lângă înzestrarea ei cu un însemnat domeniu mănăstiresc, să o doteze și cu cărțile de ritual liturgic, de teologie, de cântare religioasă și cultivare a muzicii, opere juridice, pascalie, astronomie, morală creștină, învăluite într-o atmosferă de cultură teologică, marcând, după remarcile lui Ștefan Bârsănescu, începuturi de gândire proprie și creatoare, deci elemente de progres. Vom adăuga la acestea tezaurul de tapiserie, broderie, obiecte de argintărie etc., toate fiind de o înaltă calitate artistică.

Altă preocupare însemnată a fost cea de recrutare și pregătire a personalului monahal care să slujească mănăstirea, dar și să asigure, în același timp, instruirea elevilor ucenici, care să continue activitatea viitoare, ei trebuind să învețe scris-cititul, cunoașterea limbilor slavonă și greacă, ce erau utilizate de către biserica timpurilor respective. Toate aceste multiple activități, necesitau existența unei școli cu caracter de seminar, de tipul celor de "gramatică", cu profesori și elevi, în care se făcea numai instruirea de citire și scriere, formând "citeți" și "copiști". Necesitățile au impus existența și a unei școli de tipul "schola latina" de retorică, respectiv de traducere, arta compunerii și întocmirea unor lucrări originale, de poetică, logică, cântările bisericești și notația muzicală bizantină. La acestea vom adăuga inscripțiile artistice pe broderii, tapiserie, pisanii, texte pe morminte etc. care impuneau însușirea unei arte grafice de înaltă finețe caligrafică, frumusețe, arta ornamentației literelor, a miniaturii, a frontispiciilor, chenarelor etc. pe care le cunoaștem din manuscrisele ajunse până la noi¹.

Existența unei școli la Putna în sec. XV-XVI, a fost sintetizată de către arhitectul austriac K.A. Romstorfer la începutul acestui secol, idee preluată de către D. Dan, care scrie că starețul Ioasaf și călugării de la Putna "au înființat o școală mănăstirească, care apoi a devenit latinească și de mare renume". Subiectul a fost preluat de către Șt. Bârsănescu, N. Smochină, N. Grigoraș ș.a.².

Încă de la începutul ctitoriei sale, Ștefan cel Mare a dus la Putna pe Ioasaf de la mănăstirea Neamț, ca arhimandrit și stareț al Putnei între 1467-1486, timp în care s-a afirmat ca un distins cărturar al acelor vremuri. Alături de el au venit de la Neamț și din alte mănăstiri vechi și unii călugări cunoscători ai limbilor slavone și grecești care au scris cărțile de cult și desfășurare a lui, de morală, de cântări bisericești, manuscrise de mare valoare artistică și grafică, care prin formele naționale ce le-au dat literelor, frontispiciilor, chenarelor și miniaturilor, au dus peste hotare faima stilului moldovenesc. Acești monahi caligrafi, miniaturisti, pictori, gravori în metal, sculptori în lemn, argintari, tapiseri, broderi etc. au ridicat noi ucenici, iar împreună cu aceștia au înființat școala de la Putna, ce s-a afirmat de la a doua jumătate a sec. XV, până la finele sec. XVI, după care importanța ei scade până la dispariție.

Mineile copiate în 1467 sunt scrise de către monahi de la mănăstirea Neamț (Ioanichie monah, Nicodim diaconul, Casian monah, Trif diaconul); începând din 1470, cărțile necesare cultului, au fost scrise la mănăstirea Putna.

Prin însemnările de carte, sau cele cu caracter de colofonii (aflate la sfârșitul manuscrisului), copiii ne-au transmis și numele multor caligrafi și miniaturisti stăpâni ai unei arte de înaltă finețe. Cărțile de ritual liturgic sau teologic etc., scrise la Putna, conțin numele acestora, care se presupune că au trecut printr-o școală de specialitate în domeniile respective, unde și-au însușit și perfecționat ucenicia. Aceștia sunt:

- Casian, monahul de la Neamț: 1467 - *Mineile pe lunile aprilie, august, noiembrie*; 1470 - *Psaltire, Cuvântările Sf. Ioan Gură de Aur sau Zlataust*; 1471 - *Grigore din Naziam*. I se mai atribuie și *Cartea de învățătură a Sf. Efreim Sirul*.

- Ioanichie, monah de la Neamț: 1467 - *Minei pe ianuarie*.

- Trif, diaconul: 1467 - *Minei pe octombrie*.

- Nicodim, diaconul: 1467 - *Minei pe aprilie*; 1473 - *Evangheliarul - Humor*.

- Iacov, ieromonah; 1474 - *Sbornic pe lunile aprilie, mai, iunie*. I se atribuie și cele pe lunile *noiembrie, decembrie*, scrise în 1475.

- Chiriac, monah: 1480 - *Cuvântările Sf. Ioan Gură de Aur*; 1481 - *Viața și faptele Sf. Ioan Zlataust, cu Hexameromul*.

- Paladie "tahigraf așa zis monah": 1489 - *Tetraevanghel ferecat*. În 1493 apare ca sihastrul de la Putna, scriind un *Ceaslov cu Pascalie*.

- Ghervasie, ieromonah: 1492 (?) - *Liturghier*.

- Ghenadie, monah: 1495 - *Octoih*.

- Simion Budinceanu din Budiști - Suceava: 1492 - *Triod*.

- Iorest, ieromonah: 1500 - *Psaltire*.

- Spiridon "pisar, ieromonah": 1502 - *Tetraevanghel pentru Curțile domnești din Piatra lui Crăciun (Piatra Neamț)*. I se atribuie o *Evanghelie* și un *Praxiu - Apostol*.

- Filip, monahul: 1502 - *Minei slav cu titlurile în limba română; Floarea Darurilor*, cu text bilingv slavo-român; *Tetraevanghelie pentru mănăstirea Zograv* - *Muntele Athoos*. În 1523, ca arhimandrit - *Tipicul Sf. Sava*.

- Paisie "monah și cântăreț": 1504 - *Minei pe martie*.

- Popa Ignat din Coțmani: 1504 - *Minei pe noiembrie*.

- Eleazor, monah: 1509 - *Tălcuirea Evangheliei lui Ioan*.

- Eftimie, ieromonah: 1511 - *Slava Grigoria Bogoslava*.

- Macarie, ieromonah: 1529 - *Tetraevanghelul de la Suceava al lui Omufrei Barbovschi, pârcălab de Suceava*.

- Epifanie, ieromonah: circa 1552 - *Tetraevanghelul ferecat al lui Grigorie Fierăvici logofăt III*; 1557 - *Liturghier pentru mănăstirea Slatina*. În 1558, aflat la Țarigrad, scrie și leagă o *Psaltire* pentru Sfântul Mormânt din Ierusalim.

- Amhilochie, ucenicul mitropolitului Anastasie al Sucevei, scrie în 1581 un *Liturghier*.

- Dositei, arhimandritul Putnei: 1596 - *Minei pe februarie dăruit Suceviței*; 1597 - *Psaltire cu Ceaslov*, dăruită ucenicului său Theodor.

Școala de la Putna a avut între preocupările sale și literatura laică, de cultură generală bisericească, de morală, cuvântări ale sfinților părinți, pentru instruirea călugărilor³.

N. Smochină a emis ipoteza că la Putna, în perioada 1478-1484, Gherman, postelnic și apoi pârcălab de Cetatea Albă, a tradus din italiană în română, cartea de morală *Fiore de la Virtu (Floarea Darurilor)*. Manuscrisul 4620 de la B.A.R. provenit de la Putna, conține și *Floarea Darurilor*, cu text bilingv, slavo-român, în redacție medio-bulgară (slavona veche), traducerea făcându-se din română în slavonă, cu multe românisme, abateri și greșeli de limbă. Manuscrisul este datat din anul 1523⁴.

Icoana de la Putna înfățișând Coborârea în iad, din anul 1566, îl are și pe regele Solomon, care ține în mână un sul de hârtie, pe care este scrisă în limba română, una din pildele sale: "Înțelepciuni<ea>a zidit sieși casă".

În domeniul istoriografiei naționale, s-au păstrat două manuscrise ce se presupune că au fost scrise la Putna, conținând multe amănunte legate de acest lăcaș. *Letopisețele Putna I și Putna II*, cuprind cronologia domnilor între 1359-1526 și 1359-1518, cu nararea faptelor mai însemnate ale acestora, care prezintă legătura bisericii cu domnitorii Moldovei⁵.

Mănăstirea Putna ca mare stăpână de sate, avea și dreptul de judecată asupra preoților și locuitorilor acestora; trebuind să cunoască pravilele cu conținut juridic, pe care le aflăm în manuscrisele: *Sintagma* lui Matei Vlastares, copiată în 1475 de către ieromonahul Iacov, și altul din 1495 de către Damian "gramaticul". În 1579, episcopul Eustatie al Romanului, dăruiește Putnei, unde se retrage, *Pravila lui Zonaras*. Lucaci "rithor și scholastic", respectiv profesor de retorică, om cultivat, redactează în 1581 *Pravila de la Putna*, care cuprinde o adunare de monocanoane slavone, de legi prelucrate și adaose după *Pravila lui Vasile cel Mare*. Manuscrisul are texte bilingve slavo-române și glosare de cuvinte cu indicarea înțelesului lor, ce constituie începuturile lexicografiei în limba română. Unele capitole sunt numai în limba română, altele numai în slavonă, iar lucrarea este una dintre cele mai vechi opere juridice românești din țara noastră, larg răspândită în Moldova și Țara Românească⁶.

Exercitarea cultului bisericesc a impus ca la școala de la Putna să existe călugări care să posede cunoștințe ridicate și în domeniul matematicii și astronomiei, ce au fost aplicate într-o serie de manuscrise ajunse până la noi.

Vasile, monahul, scrie în 1472 *Leastavița sau Scara Sf. Ioan Scărarul*, care în lungul unei scări ce urcă spre cerul nemărginit, cuprinde o serie de termeni cu progrese aritmetice, autorul lăsând impresia că ar fi intenționat ca să indice simultan și nesfârșitul seriei aritmetice amintite.

Un anonim de la Putna, redactează în 1493 *Păscălia de la Putna*, care cuprinde calcule de comput cu ecuații diofantice și congruențe pe ciclul lunar și solar, stabilind datele la care va cădea sărbătoarea Paștelor între anii 1493-1576, copistul trecând și întregul comput, cu explicațiile necesare și instrucțiuni pentru folosirea tabelelor. Întocmirea sau copierea pascalilor și a tabelelor anexe, erau lucrări dificile, care cereau cunoștințe deosebite și o pregătire specială în domeniul computului. Acest manuscris pare a fi continuarea unei pascalii ce cuprinde anii 1482-1492, inclusă în *Liturghierul de la Feleac*. Arhimandritul Siluan copiază în 1523 *Tipicul Sf. Sava*, manuscris ce cuprinde și *Pravila Pascaliei Mâna Noastră*, calculată pentru perioada 1519-1940, deci o continuare a celei scrise în 1493 tot la Putna. Un *Minei* scris la Putna în 1523 conține și *Învățătură pentru calcularea Paștilor, Mâna lui Damaschin*, care în 43 de foi cuprinde calcule în legătură cu aflarea zilei când cade Paștele, alte sărbători, indictionul etc., demonstrând astfel că el a servit învățământul din acele timpuri. Același *Minei* conține și *Lunicul monahului Filip*, care cuprinde ciclul lunar între 1523-1541, după care urmează eclipsele de lună și soare, începând cu 1542, fiind primul manual de astronomie cunoscut în prezent ca fiind scris de către un român⁷.

Din domeniul medicinei, cu sfaturi pentru tratarea bolilor, se cunoaște manuscrisul în limba latină, scris la Putna și intitulat *Proemitatia quandani ad Medicinam Serpantia, Putna 1543*, care presupune existența unor monahi cunoscători ai latinei. O însemnare de carte din 1536, amintește arderea boltnei de la Putna⁸.

Păstrarea și folosirea manuscriselor cerea și existența unor legători de carte, cu scoarțe de tei și piele imprimată, dar și cele ferecate în coperti de argint bogat decorate.

Anastase, episcop de Roman, provenit de la Putna, ferecă mai multe icoane păstrate la această mănăstire: 1558 - Răstignirea; 1568 - Învierea; 1570 - Nașterea lui Hristos. În 1566, Spiridon, egumenul Putnei a ferecat icoana Învierii, iar în 1585, arhimandritul Dositei de la

Putna și ucenicul său Anasie au făcut și ferecat o icoană, exemple ce ne duc la ipoteza existenței în această mănăstire a unui centru de pictură și ferecare a lor⁹. Cruci din lemn sculptat și ferecate de "Dositei maistru lăcuiitor mănăstirea Putna" în 1561 și alta de Siloan de la Putna în 1593¹⁰.

Muzeul de la Putna dispune de o bogată colecție de piese de artă bizantină, compusă din tapiserii și broderii, care nu conțin însă numele creatorilor acestora, de la finele sec. al XV-lea, precum și al pictorilor care au executat în prealabil desenul lor. Inventarul bogat al pieselor respective presupune existența unui atelier de creație artistică la Putna.

Muzica a cunoscut o strălucită afirmare prin copiii de manuscrise, dar mai ales prin protopsalții creatori, compozitori și dascăli, care au creat Școala muzicală de la Putna, centru puternic de cultură românească. Manuscrisele muzicale aparținând Putnei sau atribuite școlii acesteia sunt *Antologhioane (Psaltichii)* ce cuprind cântările de strană bisericească, cu marea majoritate a textelor în limba greacă și puține în slavonă, notația muzicală fiind cea bizantină. Sărbătorile sunt scrise în slavonă iar titlurile cântărilor și autorii lor sunt în limba greacă.

La Putna au fost mulți compozitori, dintre care amintim pe starețul Ioasaf, protopsaltii Eustatie, Antonie și alții. Cel mai însemnat compozitor a fost Eustatie protopsalt (conducător de cor), domestic (dirija corurile grec și slavon), cunoscător al artelor liberale: muzica, gramatica (meșteșugul psaltichiei), retorica (harul predicării) și filtele, respectiv criptografia. *Irmologhiomul lui Eustatie* redactat în 1511, este o antologie de 177 compoziții muzicale, dintre care au fost determinate 49 cântece bisericești din propria sa creație. Alte manuscrise muzicale de la Putna, sau atribuite școlii acesteia: - *Irmologhiomul de la Putna*, datat circa 1520; - *Manuscrisul de la mănăstirea Leimonos - Grecia*, copiat în 1527 de către diaconul Macarie de la mănăstirea Dobrovăț; - *Antologhiomul (Psaltichie) de la Iași*, cuprinzând 173 cântări, scris în 1545 de ieromonahul Andonie, protopsalt al mănăstirii Putna în vremea arhimandritului egumen Gheorghe. Acest manuscris greco-slavon nr. I.26, păstrat la Biblioteca Universitară din Iași, scris de către diferiți copisti, conține pe coperta din spate însemnarea arhimandritului Veniamin, scrisă la 2 august 1601, la Camenița, când a fost episcopul Teodosie Barbovschi al Rădăuților, împreună cu Elisabeta, doamna lui Ieremia Movilă voievod, fiul ei Constantin voievod, domnul Simion Movilă voievod și cu toți fiii lor. Scrie Ștefan diacon de la Putna. - Manuscrisul nr. 816, aflat în Muzeul de Istorie Bisericească Tarski din Sofia - Bulgaria, foarte asemănător cu cel al lui Andonie de la Putna, fiind datat circa 1560. - *Psaltichie*, manuscris greco-slavon, inv. 152/1952 de la Putna, datat din 1570. - *Antologhiomul de la mănăstirea Dragomirna*, ms. greco-slavon nr. 1886, cuprinde în cele 576 pagini, repertoriul muzical vehiculat la Putna. - *Antologhiomul greco-slavon* nr. 284 din B.A.R. scris în al treilea pătrar din sec. XVI la Putna (?) și poartă caracteristicile Școlii muzicale de la Putna, prin cele 41 cântări. - *Antologhiom*, ms. greco-slavon, nr. 283 B.A.R. cu 240 foi, datat din mijlocul sec. XVI, fiind intitulat: "Reguli pentru săvârșirea celor 7 laude bisericești. Propedie. Liturghie. Kratimatar. Pascale. Pripealele lui Filotei de la Cozia" (fost logofăt al domnitorului Mircea cel Bătrân). Foile 234-235 conțin *Pascalea*, *Tabelă pentru calcularea Paștelor*, a *Crugului soarelui și lunii și a Temeliei*, cu textul în slavonă. - *Antologhiom*, ms. slavon cota 12 din Biblioteca Universității Leipzig - Germania, cu 134 foi cu text, datat ante 1570 pe baza însemnărilor din 1570, 1580, 1583. Altă însemnare din 27 aprilie 1623 menționează moartea vistiernicului Simion Stroici, sosirea în a doua domnie a lui Ștefan Tomșa, iar alta din 19 ianuarie 1629 privind moartea mitropolitului Anastasie Crimca la curtea din Iași. - *Miscelaneu muzical*, conținând cântări bisericești, păstrat la B.A.R. ms. român, cota 3037, originalul fiind scris în limba greacă la Ierusalim, de către ieromonahul Ghermano cu metania de la Putna, tradus ulterior în română la mănăstirea Slatina¹¹.

Un izvor indirect privind funcționarea Școlii muzicale de la Putna la mijlocul sec. XVI, este scrisoarea domnitorului Alexandru Lăpușneanu din 6 iulie 1558, către Frăția bisericească

Adormirea Maicii Domnului din Lvov, lăcaș pe care l-a construit între 1557-1559, numită și biserica Voloșcaia (Moldovenească). Domnitorul cere să i se trimită 4 tineri cântăreți bisericești cu glas frumos, pe care-i va orândui să se instruiască în cântarea grecească și slavonă, după care-i va înapoia. Menționează că asemenea cântăreți s-au trimis acum din Peremesl - Polonia¹².

La Muzeul Militar Central din București se păstrează broderia înfățișând pe Sf. Gheorghe, terminată în 1500 și dăruită de Ștefan cel Mare mănăstirii Zografu de la Muntele Athos, de unde în 1917, armata franceză ce lupta în Salonic o preia și o dăruiește armatei române. Tradiția menționează că broderia a fost lucrată la Putna de către domnița Elena, fiica lui Ștefan cel Mare, care nu o termină, ea fiind căsătorită în 1483 cu Ivan cel Tânăr, având ca fiu pe țarul Dimitrie, osândit de curtenii săi. La Moscova, ea a fost cunoscută ca Olena Voloșcaia (Moldoveanca), unde după relatarea lui Pavel Bălan din Chișinău, a lucrat două broderii, opere artistice de mare finețe, intitulate "Duminica Floriilor" și "Tăierea Capului Sf. Ioan Botezătorul", conținând scene de la curtea țarului. Broderiile respective se păstrează la Muzeul Istoric din Moscova și reprezintă peste hotare influențele artei moldovenești în acest domeniu¹³.

Centrul cultural de la Putna a dezvoltat între sfârșitul sec. XV până spre finele sec. XVI, o școală greco-slavo-română, cu programă de studii asemănătoare "școlii latine" din occidentul european al epocii respective. Ea a cultivat literatura bisericească și laică, a prelucrat pravile, cărți de medicină, a compus cântări de muzică bisericească, fiind un centru de caligrafi, miniaturisti, broderie, tapiserie, pictură etc., marcând începuturi de gândire proprie și creatoare, astfel că mănăstirea Putna a devenit un important așezământ de iradiere a culturii și spiritualității române în limba slavonă, iar apoi și în cea română.

NOTE

1. Șt. Bărsănescu, *Pagini nescrise din istoria culturii române, sec. X-XVII*, Editura Academiei R.S.R., București, 1971, pp. 66, 98, 129, 235-244.

2. D. Dan, *Mănăstirea și comuna Putna*, București, 1905, p. 105; N. Grigoraș, *Mănăstirea Putna așezământ de cultură*, *Analele Academiei R.P.R.*, vol. XVI, Editura Academiei R.P.R., București, 1966, pp. 615-616.

3. Pr. Paulian Popescu, *Manuscrise slavone din mănăstirea Putna*. "Biserica ortodoxă română" (B.O.R.), nr. 1-2/1962 și 7-8/1962; M. Beza coordonator, *Repertoriul monumentelor și obiectelor de artă din timpul lui Ștefan cel Mare*, Editura Academiei R.P.R. București, 1958.

4. N. Smochină, *O traducere românească din sec. XV a cărții Florii Darurilor*, B.O.R., nr. 7-8/1962, pp. 712-741.

5. *Repertoriul manuscriselor de cronici interne sec. XV-XVIII*, Editura Academiei R.P.R., București, 1963, pp. 46-47/431-432.

6. N. Smochină, *O pravilă românească sec. XVI, ritorul Lucaci în 1581*, București, B.O.R., nr. 11-12/1966, pp. 1043-1045.

7. Al. Toth, *Apariția și răspândirea cifrelor în Țările Române*, Cluj, 1972, pp. 33-37 și *Primele manuscrise matematice românești din Transilvania*, Editura Dacia, Cluj Napoca, 1974, pp. 10-24.

8. Dr. V. Gonța și Al. I. Gonța, *Un spital de mănăstire la Putna în veacul XVI*. Rev. "Mitropolia Moldovei și Sucevei" (M.M.S.), nr. 9-10/1967, p. 595.

9. C.C. Giurescu, *Istoria Românilor*. II/2, București, 1940, pp. 651-652; Melchisedec Ștefănescu episcopul Romanului, *O vizită în câteva mănăstiri și biserici antice din Bucovina*. Editura Tipografia Cărților Bisericești, București, 1885, pp. 19-20, 32-34.

10. Academia R.S.R. *Inscripțiile medievale ale României. Orașul București*. Editura Academiei R.S.R., București, 1965, vol. I, p. 580.

11. Titus Moisescu, *Prolegheme bizantine*, Editura Muzicală, București, 1985, pp. 28-56; Gh. Ciobanu, Marin Ionescu, *Îzvoarele muzicii românești. V. Documente. Antologhionul lui Evstatie Protopsaltul*

Putnei, Editura Muzicală; București, 1983; R. Pava, *Cartea de cântece a lui Eustatie de la Putna*, București, S.M.I.M., V/1962, pp. 335-348; Gh. Ciobanu, Marin Ionescu, Titus Moisesu, *Izvoarele muzicii românești. Documente. Școala muzicală de la Putna*. IV, ms.I-26, Editura Muzicală, Iași, 1981, pp. 29-72, 608-609; Nicu Moldoveanu, *Izvoare ale cântării psaltice din România*, B.O.R., nr. 1-2/1974, pp. 167-168.

12. Dimitrie Țopa, *Moldova și biserica ortodoxă din Liov*, Revista "Junimea Literară", nr. 3-4/1926, Editura Glasul Bucovinei, Cernăuți, pp. 56-61.

13. Pavel Balan, *Icoana sufletului nostru*, Editura Hyperion, Chișinău, 1992, pp. 97-102.

Summary

In this article the author points out few aspects from the activity of the school which is situated near the monastery of Putna, an institution which worked from the second part of the 15th century.

There are presented the most important preoccupations which exist in this school, from the religious literature to the lay one: law norms, knowledge in fields like: maths, astronomy and medicine.

The following lines refer to the importance of the museum from the ensemble of monasteries from Putna its premises inside gathering an important collection of Byzantine pieces of art (repholstery and embroidery).

It is mentioned the existence of the workshop of creation situated by the monastery, the author pointing out its important role in keeping